

VI JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES ILLES BALEARS

FORMENTERA
(26 A 28 DE SETEMBRE DE 2014)

VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Formentera, 26, 27 i 28 de setembre, 2014)

2015

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Coordinació:

Antonia Martínez Ortega

Glenda Graziani Echávarri

Editat:

Consell Insular de Formentera

Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial
de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres

i en Ciències de les Illes Balears

ISBN: 978-84-941471-6-6

Dipòsit legal: F 33-2015

Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Formentera, 26, 27 i 28 de setembre,
2014) / [Coordinació Antonia Martínez Ortega i Glenda Graziani Echávarri]- 280 p. ; 21x21 cm. --
ISBN 978-84-941471-6-6

Antonia Martínez Ortega i Glenda Graziani Echávarri

1. Arqueologia – Formentera – Congressos
902(460.32)

PRESENTACIÓ

Els dies 26, 27 i 28 de setembre de 2014 la Sala de Cultura de Formentera va acollir un acte de primer ordre en el camp de la recerca arqueològica a la nostra comunitat autònoma: les VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears. Aquest congrés bianual, organitzat per la Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears, arribava així, per primera vegada des del seu inici l'any 2006, a Formentera.

De les cinquanta-set comunicacions previstes en el programa, quatre derivaven directament d'intervencions portades a terme a Formentera. En aquesta illa, l'aprovació de la revisió de les Normes subsidiàries i del Catàleg del patrimoni cultural, el 30 de setembre de 2010, va suposar un abans i un després en la documentació i l'estudi del territori des del punt de vista del patrimoni arqueològic, amb l'adopció d'un protocol per a la realització d'intervencions preventives davant qualsevol indici de resta arqueològica, tant en sòl urbà com, sobretot, en sòl rústic. A més a més, també s'han de tenir en compte els tres projectes de recerca arqueològica –tramitats com a intervencions programades– que s'han autoritzat des de 2012 i que avui per avui encara es troben en desenvolupament, dos d'ells centrats en la prehistòria i un en l'època romana.

La Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears, incideix no només en la protecció i en la conservació del patrimoni cultural, sinó també, en la investigació i en la difusió. Certament, la recerca i la transmissió del coneixement són dos esglaons indispensables per poder posar en valor el patrimoni històric, sense els quals la protecció i la conservació no tendrien cap sentit. Per aquest

motiu, quan la Secció d'Arqueologia del Col·legi va plantejar al Consell Insular de Formentera la proposta de realitzar-hi les VI Jornades, des d'aquesta administració no només es va valorar com una opció, sinó gairebé com una obligació, entenent que es contribuiria a organitzar un fòrum científic de notable rellevància, encaminat a difondre els resultats de les darreres recerques en arqueologia desenvolupades arreu dels territoris que conformen les Illes Balears.

La publicació de les comunicacions presentades durant les VI Jornades, recollides per escrit en aquest volum en el qual també col·labora econòmicament el Consell Insular de Formentera, constitueixen una altra via per contribuir a la difusió del coneixement científic del patrimoni arqueològic de les nostres illes i, en definitiva, a aproximar-lo més a la ciutadania perquè pugui apreciar el seu valor com a testimoni del nostre passat.

Àrea de Cultura i Patrimoni
del Consell Insular de Formentera

PRÒLEG

És tot un plaer poder presentar aquesta publicació com un recull dels articles presentats a les VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears dutes a terme a l'illa de Formentera durant els dies 27, 28 i 29 de setembre de l'any 2014, fruit de la reunió d'un nombrós i actiu conjunt de professionals del món de l'arqueologia vinguts de totes les Illes Balears, de diversos punts de la península i també de diferents Universitats d'Europa.

La Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears, qui té la responsabilitat i el plaer d'organitzar aquestes jornades d'arqueologia autonòmiques amb caràcter biennal, ha comptat aquest any amb el recolzament econòmic i una magnífica predisposició en tots els aspectes del Consell de Formentera, a qui volem donar les gràcies per l'ajuda prestada, la seva col·laboració i, sobretot, per obrir les portes de la seva illa a un projecte com aquest, que intenta consolidar les bases per a posar en comú la tasca arqueològica i la difusió en favor d'una creixent i acurada professionalització de l'arqueologia. Formentera ens ha envoltat com a un marc idoni per exposar els estudis més adients i actuals de l'arqueologia de les nostres illes que conformen l'arxipèlag Balear.

La present publicació ha estat possible gràcies a la voluntat, entusiasme i esforç d'un conjunt de persones que han oferit amb il·lusió el seu temps i tots els recursos disponibles al seu abast. Les jornades i la publicació de les seves actes s'han materialitzat baix la coordinació de les sotasignants en representació de la Secció d'Arqueologia i de Jaume Escandell, en representació de l'Àrea de Patrimoni del Consell de Formentera. Però si des de les primeres Jornades realitzades a Manacor (Mallorca) l'any 2006 impulsades per l'arqueòloga municipal Magdalena Salas, hem arribat fins el dia d'avui ha

estat també gràcies a l'empenta donada per tots els seus assistents i, en especial, als seus participants qui ofereixen els resultats de les seves investigacions per tal de fomentar la molt necessària tasca de difusió del nostre patrimoni arqueològic. A aquelles primeres jornades que semblen quedar llunyanes es va iniciar un aventura amb 12 comunicacions, a les II Jornades dutes a terme a Felanitx es va augmentar la participació fins a 16 comunicacions, seguides per les III Jornades realitzades a Maó on es varen presentar 23, a les IV Jornades celebrades a Eivissa el nombre de comunicacions va arribar fins a 36 i finalment a les V Jornades celebrades a Palma el 2010 es varen presentar 44 comunicacions amb un èxit de participació mai vist a les anteriors que arribava fins als 90 autors. L'augment paulatí i consecutiu de participació d'unes jornades a les següents és un clar èxit que ens ha conduït fins a les presents.

Actualment hem comptat amb la participació de 99 autors que varen presentar 55 comunicacions a Formentera, d'entre les quals s'han presentat per a formar part de la publicació de les Actes un total de 45 articles que engloben des de la prehistòria fins als nostres dies amb temàtiques que inclouen projectes d'excavacions programades, intervencions d'urgència, estudis metodològics, restauració i projectes de difusió. A tots ells, gràcies per la feina i dedicació demostrada, i gràcies també als coordinadors predecessors per donar les primeres passes que obrien el camí que avui podem continuar desitjant que sigui llarg a fi de poder fomentar l'interès per l'arqueologia, lluitar per una professió digna i de qualitat i potenciar el respecte pel patrimoni arqueològic que ens envolta com a llegat històric i cultural dels nostres antecessors.

Antonia Martínez Ortega i Glenda Graziani Echávarri

SUMARI

LOS ENTERRAMIENTOS PROTOHISTÓRICOS EN CAL DE LAS ISLAS BALEARES: CREMACIÓN O INHUMACIÓN?.....	15	¿QUÉ ALTURA TENÍA LA TAULA DE TORRE D'EN GALMÉS? Vicente Ibáñez Orts	101
Mark Van Strydonck, Louise Decq, Tess Van den Brande, Mathieu Boudin, Damià Ramis, Herlinde Borms, Guy De Mulder		ES ROSSELLS: AHIR I AVUI.....	109
EVOLUCIÓ DE LES COMUNITATS PREHISTÒRIQUES I PROTOHISTÒRIQUES I TRANSFORMACIÓ DEL PAISATGE AL NORD-EST DE L'ILLA DE MALLORCA. PROJECTE D'ESTUDI I RESULTATS PRELIMINARS.....	23	Bartomeu Salvà Simonet, Christoph Rhinne, Dario Weiss, Paloma Salvador, Alejandra Galmés, Javier Rivas, Xisco Bergas, Rafel Font, Celia González, Marion Déppez.	
Jordi Hernández-Gasch, Marc Llobera, Antoni Puig Palerm		ANÁLISIS DE ELEMENTOS DECORATIVOS EN CERÁMICAS POSTALAYÓTICAS DE MALLORCA.....	119
MENORCA TALAIÒTICA. CANDIDATA A PATRIMONI MUNDIAL.....	35	Dario Weiss, Daniel Albero Santacreu	
Joana Gual, Simon Gornés		SOBRE UN POSIBLE SANTUARIO CON ELEMENTOS FENICIOS EN EL CENTRO GEOGRÁFICO DE MENORCA: MONTE TORO.....	129
LA COVA DES FUM (LA MOLA, FORMENTERA). DEL DESCOBRIMENT A LA INDIFERÈNCIA: INVESTIGACIONS A UN JACIMENT OBLIDAT.....	43	Joan C. de Nicolás Mascaró	
Ricard Marlasca, Josep M ^a López Garí		EL YACIMIENTO PÚNICO-EBUSITANO DE SA GALERA (CAN PASTILLA – PALMA).....	141
RESULTATS PRELIMINARS DE LA INTERVENCIÓ A L'ESPAI ENTORN DEL TALAIOT QUADRAT DE S'HOSPITALET VELL (MANACOR, MALLORCA).....	53	Ramón Martín Gordón, Jorge Argüello Menéndez, Silvia Jovani Martín	
Magdalena Salas, Damià Ramis		POZO Y JARRA FUNERARIA EN EL ISLOTE DE SA GALERA (CAN PASTILLA – PALMA).....	153
ANÁLISIS DE DISTRIBUCIÓN ESPACIAL DE LA CERÁMICA DEPOSITADA EN EL ÁMBITO FUNERARIO DEL TURRIFORME ESCALONADO DE SON FERRER (s.VI a.C.).....	63	Ramón Martín Gordón, Jorge Argüello Menéndez	
Manuel Calvo Trias, Jaume García Rosselló, Daniel Albero Santacreu		ESTUDIO GEOARQUEOLÓGICO DEL YACIMIENTO DE NA GALERA (MALLORCA-ESPAÑA).....	161
APROXIMACIÓN A LA EXPLOTACIÓN DE LOS RECURSOS VEGETALES EN CAP DE BARBARIA II: RESULTADOS PRELIMINARES.....	73	Mercedes Alvarez Jurado-Figueroa, Pedro A. Robledo Ardila, Agustín Fernández Martínez, Carlos Alvarez Jurado-Figueroa	
López-Dóriga, I., Picornell, Ll., Camarós, E., Cueto, M., Teira, L., Sureda, P.		TROBALLA DE MINERAL D'ARSÈNIC AL JACIMENT INDÍGENA DEL TURÓ DE LES ABELLES (SANTA PONÇA, CALVIÀ, MALLORCA).....	169
ELS INICIS DE LA METAL·LURGIA A LES ILLES BALEARS: EINES, OBJECTES O MAGIA?.....	81	Joan Camps Coll (†), Antoni Vallespir Bonet	
Salvà Simonet Bartomeu		UNA FOSSA D' INHUMACIÓ ARCAICA A LA NECRÓPOLIS DEL PUIG DES MOLINS (EIVISSA).....	175
LES EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL PATI DAVANTER DEL CERCLE 7 DE TORRE D'EN GALMÉS (MENORCA).....	91	Jordi H. Fernández, Ana Mezquida, Benjamí Costa	
Martí Carbonell, Borja Corral, Antoni Ferrer, Carmen Lara, Joaquin Pons, Irene Riudavets, Carlos de Salort.		CULTURAS ARQUITECTÓNICAS PÚNICAS. MENORCA COMO LABORATORIO DE ANÁLISIS.....	185
		Fernando Prados Martínez, Helena Jiménez Vialás, Joan C. de Nicolás Mascaró, José Javier Martínez García, Octavio Torres Gomariz	

MATERIALS ROMANS DES VELAR DES CUÏTOR (SENCELLES, MALLORCA). RESULTATS D'UNA EXCAVACIÓ PREVENTIVA.....	193	NOVES ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL PORT DE PORTO CRISTO. RESULTATS DE LA CAMPANYA DE PROSPECCIÓ I SONDEJOS SUBAQUÀTICS DEL 2012.....	295
Josep Avellà Lliteras		Sebastià Munar, Albert Martín, Mateu Riera Rullan, Joan Santolària	
COMERCIO DE VINO TARRACONENSE EN MENORCA. NUEVAS APORTACIONES DE LA EPIGRAFÍA ANFÓRICA.....	203	LA CRISIS DEL SIGLO III Y LAS ISLAS BALEARES.....	303
Joan Carles De Nicolás, Piero Berni, Élise Marlière, Josep Torres Costa		Isabel Busquets Porcel, José Miguel Rosselló Esteve	
MATERIALES Y NIVELES DE ÉPOCA ANTIGUA DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA REALIZADA EN LA CASA DE CULTURA, CALLE RAMON LLULL Nº 3 DE PALMA (ISLA DE MALLORCA).....	215	LOS OFICIALES BIZANTINOS EN LAS ISLAS.....	309
María José Rivas Antequera, Mateu Riera Rullan, Damià Ramis Bernad		José Miguel Rosselló Esteve	
PRIMERA APROXIMACIÓ A LA CERÀMICA DE LA VIL·LA ROMANA DE SON SARD (SON SERVERA-MALLORCA).....	225	EL VIDRIO DE ÈPOCA ANDALUSÍ: PROBLEMÀTICA Y BASES PARA SU ESTUDIO EN LAS BALEARS.....	313
Mateu Riera Rullan, Beatriz Palomar Puebla, Francisca Cardona López, Sebastià Munar Llabrés		Miquel Àngel Capellà Galmés, M. Magdalena Riera Frau	
UNA APROXIMACIÓN A LA PRAXIS FUNERARIA EN LA EBUSUS DE LOS SIGLOS II A VIII A PARTIR DEL YACIMIENTO DE VÍA PÚNICA 34 Y JOAN PLANELLS 3.....	235	SETTLEMENT OF IBIZA, SPAIN: FROM ROME TO ISLAM – THE BIOLOGICAL EVIDENCE FROM THE DENTITION.....	323
Glenda Graziani, Juan José Marí Casanova, Maria Llinàs		Girdwood, L.K.; Langstaff, H.; Kranioti, E.F. - The University of Edinburgh	
REIVINDICACIÓN DE LOS ANTIGUOS GRABADOS DE LOS HIPIGEOS PREHISTÓRICOS DE MENORCA: DIODORUS, BONITAS, HONORIUS Y LA CUEVA DE LAS CABEZAS DE TORO.....	249	UNA INSCRIPCIÓN ÁRABE SOBRE EL ASA DE UN ÁNFORA TARDOANTIGUA HALLADA EN FORMENTERA.....	331
Joan C.de Nicolás Mascaró, Vicente Ibáñez Orts, Pere Arnau, Mónica Zubillaga.		Antoni Ferrer Abárzuza, Glenda Graziani, Virgilio Martínez Enamorado.	
NOVETATS I REVISIONS DE INSCRIPCIONS ROMANES DE LES ILES BALEARS.....	261	PRIMERS RESULTATS DE L'ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA SUBAQUÀTICA PREVENTIVA SUBSIDIÀRIA DEL PROJECTE DE DRAGAT A LA ZONA PRÓXIMA A LA BASE NAVAL I COS NOU DEL PORT DE MAÓ.....	343
Marc Mayer		Sebastià Munar, Joan Santolària, Montserrat Anglada	
GLI SPECCHIETTI PLUMBEI DELLE ISOLE BALEARI.....	265	PROYECTO ARQUEOLÓGICO EN ISLA DEL REY.....	351
Giulia Baratta		Amalia Pérez-Juez, Ricardo Elia, Paul Goldberg, Alexander Smith	
CRANIAL VARIATION OF THE IBIZAN POPULATIONS.....	273	RESULTATS DEL SEGUIMENT I DE L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA D'URGÈNCIA PORTATS A TERME A L'ESGLÈSIA DE SANTA MAIA DE MAÓ.....	361
Elena F. Kranioti, Julieta G. García-Donas, Helen Langstaff. Edinburgh Unit for Forensic Anthropology, SHCA, University of Edinburgh		Antoni Ferrer Rotger, Montserrat Anglada Fontestad	
VÍA PÚNICA 34 AND JOAN PLANELLS: DEMOGRAPHIC STUDY OF TWO CEMETERY POPULATIONS FROM IBIZA.....	285	ELS AMICS DELS CLOSSOS DE CAN GAIA, UNA VESSANT SOCIAL EN LA PROTECCIÓ I DIFUSIÓ DEL PATRIMONI.....	369
Julieta G. García-Donas		Miquel Àngel Vicens i Siquier, Pere Bennàssar Bennàssar, Bartomeu Salvà i Simonet	
		PROPUESTA METODOLÓGICA PARA EL ESTUDIO DE MARCAS DE CANTERO A PARTIR DE LA INVESTIGACIÓN EN EL BALUARD DEL PRINCEP (PALMA, MALLORCA).....	377
		Antonia Martínez Ortega	

APROXIMACIÓ A LES ESTRATÈGIES DE CATALOGACIÓ D'ELEMENTS PATRIMONIALS ARQUEOLÒGICS A MALLORCA.....	385
Raquel Barceló Expósito	
LA CONSERVACIÓ PREVENTIVA DE BÉNS MOBLES EN INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES TERRESTRES. PRIMERS AUXILIS.....	391
Laia Fernández Berengué. Helena Jiménez Barrero	
PRIMERES TASQUES DE CONSOLIDACIÓ AL POBLAT DE CAP DE BARBARIA II (FORMENTERA). LES ACTUACIONS A L'ÀMBIT 9.....	399
Sureda, P., Camarós, E., Cueto, M., Teira, L., Munar, M., Burgaya, B. University of Edinburgh	
INTERVENCIONES DE CONSERVACIÓN Y RESTAURACIÓN EN EL YACIMIENTO DEL ISLOTE DE SA GALERA.....	405
Silvia Jovani Martin	

NOVETATS I REVISIONS D'INSCRIPCIONS ROMANES DE LES ILLES BALEARS¹

Marc Mayer i Olivé
Universitat de Barcelona / Institut d'Estudis Catalans

La revisió iniciada per tal de redactar la segona edició del *Corpus Inscriptionum Latinarum* corresponent a *Hispania* ens ha permès en els darrers anys emprendre una anàlisi autòptica dels materials conservats. Com a conseqüència d'aquest procés són nombroses les novetats de lectura o d'interpretació que van sorgint examinant els materials. Farem en aquesta breu comunicació algunes consideracions que ens sembla que poden ésser especialment significatives.

ELS HONORS IMPERIALS A *POLLENTIA*

Tots sabem que una de les característiques que contribueixen a definir la condició de tota ciutat romana és la presència d'escultura i d'epigrafia. La casa imperial en les seves diverses dinasties, a partir d'August, no manquen mai de tenir una dimensió important en aquest tipus de representacions ciutadanes i condicionen fins i tot el desenvolupament urbanístic de les mateixes, mostrant una forma de fidelitat i de memòria històrica ensems, que fins i tot arriba a una certa mena de culte, que no manca mai d'adequar-se a les noves circumstàncies polítiques, la qual cosa dona un cert valor efímer a aquesta demostració de vinculació dinàstica, que resulta, en conseqüència, evidentment canviant. *Pollentia* no en fou una excepció i les restes arqueològiques molt trossejades que ens resten d'aquest tipus d'inscripcions són una bona demostració del que hem dit fins ara. Les ben conegudes publicacions de A. Arribas, M. Tarradell, M. Orfila i M.A. Cau en fan referència, i recentment hi vaig insistir sumàriament jo mateix també (Mayer i Olivé 2013).

Els juli-claudis són objecte d'honors des del regnat d'August, recordem el cap d'aquest emperador, *capite velato*, que fou trobat a la ciutat (Orfila 2005, 64, cat. núm. 22). Les restes epigràfiques bé que modestes resulten molt significatives i ens poden fer suposar la presència d'un *Augusteum* o d'una *aedes Augusti*, o fins i tot, si no volem donar-li aquest nom, d'un recinte

dedicat als honors, alguns en dirien culte dinàstic, dels membres d'aquesta família. Les peces que coneixem ens mostren una gran semblança amb d'altres trobades a d'altres punts de l'Imperi romà, tant pel formulari com pel material. Podem pensar en el conjunt epigràfic de *Ruscino*, Castell-Rosselló, Perpinyà o bé en *Roselle*, prop de Grosseto per donar només uns exemples ben notables de caire epigràfic (Mayer i Olivé 2007).

Fixem-nos, doncs, en la presència d'aquests materials a *Pollentia*:

Un fragment de calcària de Chemtou, *marmor Numidicum*, (CIB 23, *HAep.* 2, 1990, 61, Sánchez León; García Riaza 2000, 197) avui conservat al Monestir de La Real a Palma presenta les lletres]VGV[S[, que pertanyen segurament al mot AVGVSTVS en nominatiu, datiu o genitiu. El fragment és la part inferior de la placa per la qual cosa seria fins i tot possible que fos referit al propi August, tant per la paleografia com per la natura del suport. Versemblantment acompanyaria una representació escultòrica d'un membre de la família juli-clàudia.

Una segona inscripció es podria restituir a partir dels fragments publicats per A. Arribas i M. Tarradell en què podem llegir: - - - - -/[DIVI] IVLI PR[ONEP- - -]/ - - - - - (Arribas; Tarradell 1987, 131; *HEp.* 1990, 61 Zucca 1998, 229, núm. 9; Sánchez León; García Riaza 2000, 197), amb la qual cosa podem pensar en un nét d'August dins de la línia d'adopcions que s'inicia després de la mort de Luci i Gaius, amb l'adopció de Tiberi i per part d'aquest de Germànic fill del seu germà Drus. Hi hauria també la possibilitat, menys clara, d'una dona de la família imperial. R. Zucca accepta que pogués ésser Drus fill de Tiberi, com volien els seus primers editors, però no descarta tampoc Germànic (Zucca 1998, 229, núm. 9).

Dos fragments trobats a Sa Portella i publicats també per A. Arribas y M. Tarradell, porta un text CAE, però a la part superior sembla que hi ha una altra lletra que podria ésser D, per la qual cosa podria tractar-se tant d'una inscripció funerària com d'una dedicatòria a *Drusus Caesar* (Arribas; Tarradell; Woods 1978, p. 184 i fig. 83,9, lám. XXXI b); un altre

¹ Aquest treball ha estat realitzat en el marc dels projectes d'investigació FI 2011-25113 i del Grup de Recerca consolidat LITTERA 2014 SGR 63.

fragment de Sa Portella pel seu material podria correspondre a una inscripció imperial, però caldrà una autòpsia de la peça per tal de poder-ho afirmar (Arribas; Tarradell; Woods 1973, 183-184, fig. 64, 31, i fotografia).

Un darrer exemple ve donat per la recentment retrobada inscripció atribuïda a *Pollentia* al Castell de Bellver (Marimon; Soler 2013, 489-491), que he pogut veure al magatzem del Museu de Mallorca, núm. Inv. DA 14/05/001. Es tracta d'un fragment inferior d'una placa de marbre de Luni-Carrara:

[- - - - -]
[C]AE[SARI- - -]
DIVI NE[P- - -]
PRINCI[PI IVVENT(utis)]
PATR[ONO]

Els seus editors la interpreten com pertanyent a un emperador del segle II d.C., possiblement Trajà, i no llegeixen la primera línia, però no hi ha cap dubte que es tracta d'un dels prínceps de la domus juli-clàudia, molt possiblement Gai Cèsar, fill de Júlia i Marc Agripa i adoptat pel seu avi August. El seu patronat de *Pollentia* seria l'equivalent del que coneixem per donar només un exemple a *Carthago Nova*, Cartagena.

Són, doncs, almenys tres els exemplars de plaques imperials juli-clàudies que semblen indicar l'existència d'un nucli d'estàtues representant membres d'aquesta família, la qual cosa ens confirmaria en la possibilitat de l'existència d'un recinte de culte imperial d'aquest període a la ciutat que d'aquesta manera coincidiria amb bona part de les altres ciutats de l'imperi. Hi ha a més a més la possibilitat que el fragment recollit a *CIB* 53, amb les lletres AR, per la descripció pugui ser una part d'una placa d'aquesta sèrie

No queda només aquí la presència imperial a *Pollentia*, encara que l'amortització del recinte d'època juli-clàudia resulta clara per l'estat de les peces que coneixem i per les dades dels excavadors, el mateix podria haver succeït a Empúries com en tantes altres ciutats.

Tenim un exemple indicatiu de la continuïtat dels honors imperials en un fragment d'una placa de marbre amb vetes grises de Luni-Carrara, opistògraf; és a dir gravat per les dues cares, trobat a la zona del fòrum en la campanya de l'any

1997. Avui al Museu de Mallorca, núm. inv. DA 14/20/001. La cara que sembla més antiga presenta la inscripció IMP i podria datar de finals del segle II o, menys probablement, del primer terç del III d.C. L'altra cara més recent porta les lletres [- - -]ARI (hedera) / [- - -]O, que podem reconstruir fàcilment com *Caesari* al primer rengle, i serien la mostra del fruit de la reutilització de la placa, i possiblement del monument que identificava, a finals del segle III o inicis del IV d.C. Una seqüència força il·luminadora del procediment de retre honors imperials en moments de crisi econòmica ciutadana.

Un fragment porta els mots *Caesari* i *Vero*, raó per la qual podem pensar en una dedicatòria d'època antonina (*HEp* II, núm. 63; Sánchez León; García Riaza 2000, 197).

Hi ha més inscripcions que permeten copsar la presència imperial a *Pollentia* com es el cas de Museu de Mallorca núm. inv. DA 14/20/003, que s'ha de referir a un monument imperial primerenc, potser un epistili de grans dimensions si tenim en compte l'alçada de les lletres, almenys en dues línies, la primera de les quals,]ESA[, es dir *Caesar* en nominatiu, datiu o genitiu, estaria gravada amb caràcters de d'almenys 15cm. Potser també una opistògrafa publicada per García Riaza (García Riaza 2011, 151-153) ho sigui en una de les seves dues cares.

La ciutat honora també segurament Valerià I o II, o potser Gal·lié com suggereixen Sánchez León i García Riaza, d'acord amb el que ha estat reconstruït pels seus editors successius, Museu de Mallorca núm. inv. DA 14/20/002 (Arribas; Tarradell 1987, 131; Sánchez León; García Riaza 2000, 198); un altre fragment correspon a Valerià (Sánchez León; García Riaza 2000, 198), i també un altre epígraf fragmentari molt possiblement de Saloni, fill de Gal·lié, (Arribas; Tarradell 1987, 131; Sánchez León; García Riaza 2000, 77 i 197; Marimon; Soler 2013, 495, núm. 7), Museu de Mallorca núm. inv. DA 14/06/002. Hi ha una altra inscripció (Sánchez León; García Riaza 2000, 77 i 197; Marimon; Soler 2013, 495, núm. 6) que menciona la *res publica Pollentinorum* segurament del segle III que es referida per les restes de la seva titulació a un emperador, que no podem precisar (Museu de Mallorca núm. inv. CE/14/06/001).

Recordem també que *CIB* 32 és atribuïda per C. Veny a Maximí el Traci, encara que caldrà revisar la identificació; R:

Zucca pensa en Maximí i el seu fill Màxim (Zucca 1998, 229-230, núm.10). No tan tardà seria l'epígraf publicat per Sánchez León y García Riaza (Sánchez León; García Riaza 2004, 335-336; Marimon; Soler 2013, 496, núm. 13) amb l'inici d'una dedicatòria amb la fórmula *D(ominus) N(oster)*.

CIB 24, *CIL* II 5990, és també un honor imperial del segle III a càrrec de la *res publica Pollentinorum* (Zucca 1998, 231, núm. 11). També podria ser una dedicatòria imperial un fragment amb la indicació *PIVS FELIX* típic de les titulacions imperials generalitzat a partir del segle II d.C.

L'existència de *flamines* a la ciutat confirma la importància del culte de Roma i dels emperadors. La presència de *fasti triumphales*, *CIB* 57, a Pollentia també és simptomàtica d'un primer moment important a l'inici del principat, com he tingut ja ocasió de desenvolupar en una altra seu (Mayer i Olivé 2008).

El panorama dels honors imperials a *Pollentia* és comparativament força important malgrat la migradesa de les despulles epigràfiques de la ciutat, per la qual cosa resulta especialment significativa a l'hora d'avaluar la importància de la presència imperial en una ciutat que degué revestir un indubtable protagonisme en la navegació entre *Hispania* i Itàlia.

POMPEIA FALCONILLA, ¿UNA DAMA DE L'ORDO SENATORIUS A PETRA?

El segon aspecte que voldríem recordar molt breument és el resultat de l'examen, amb el corresponent calc, que hem pogut fer de *CIB* 61, conservada a Petra, una de les inscripcions que ha estat objecte de més comentaris de l'epigrafia mallorquina a nivell internacional i que en vista del calc pot llegir-se:

POM[PEIAE - - -]
QVI[- - -]
FALCO[NILLAE - - -]
Q·POM[PEI - - -]
PRISCI[- - -]
[- - -]DOTA+[- - -]

La *crux* és sens dubte una lletra iniciada per una barra vertical. La presència de la filiació repetida per *Pompeia Falconilla* en la mateixa inscripció, com s'ha proposat darrerament, resulta un xic estranya en el cas d'una dona de la seva categoria (Eck 1996, 119, núm. 73, i 126-128; Zucca 1998 243-248, núm. 27); nota clarament el problema de reconstruir una doble presència de la filiació i proposà de llegir, com ja volia C. Veny QVI[R a la segona línia.

L'interrogant sobre aquesta inscripció, que sembla recordar una dama pertanyent a l'*ordo senatorius* del segle II d.C. resta de nou obert com ha estat ben destacat, ja que podria identificar-se amb dues persones diverses, *Pompeia Falconilla* i *Pompeia Sosia Falconilla*, malgrat que alguns autors les identifiquen com una mateixa persona (Raepsaet-Charlier 1987, 509, núms. 628, i 512-514, núm. 632). Potser podríem pensar per l'última línia en *sacerdotalis*, que podria esser atribuït al dedicant o a la dona honorada. Si volem, en canvi, mantenir parcialment la sagaç lectura de J. Juan Castelló (Juan 2005), que volia veure la menció d'un *ordo*, concretament el *Taucitanus* referit a la ciutat de *Tucis* mencionada per les fonts a les Balears, podríem restituir [OR]DO TAR[RACON(ensis)], la qual cosa s'avindria perfectament amb una dama de rang senatorial.

M. Th. Raepsaet-Charlier sospità amb raó que aquesta *Pompeia Falconilla* podia ser filla de *Q. Pompeius Falco* i germana i no filla de *Q. Pompeius Sossius Priscus* (Raepsaet-Charlier 1987, 509, núms. 628 i stemma XVI), per la qual cosa podríem proposar la següent lectura:

POM[PEIAE]
QVI[NTI FIL]
FALCO[NILLAE]
Q·POM[PEI SOSI]
PRISCI-[SORORI]
[OR]DO TAR[RACON (ensis)]

Aquesta proposta podria resoldre les qüestions que planteja aquest epígraf, especialment la singularitat de la doble indicació de filiació precedent, bé que com resulta evident el parentiu i la pròpia existència d'aquesta *Pompeia Falconilla* de la inscripció de Petra reposi només sobre aquest testimoni,

que, no obstant, com ja ha estat proposat, ens sembla força coherent.

Són aquestes només unes simples notes de lectura, que semblen demostrar la feina que encara queda per fer en l'estudi de l'epigrafia de les Illes.

BIBLIOGRAFIA:

ARRIBAS, A.; TARRADELL, M. WOODS, D. E. 1973: *Pollentia I: excavaciones en Sa Portella Alcudia, Mallorca*, Madrid.

ARRIBAS, A.; TARRADELL, M. WOODS, D. E. 1978: *Pollentia II: excavaciones en Sa Portella Alcudia, Mallorca*, Madrid.

ARRIBAS, A.; TARRADELL, M. 1987: "El foro de Pollentia. Noticia de las primeras investigaciones", en *Los foros romanos de las provincias occidentales, Valencia 1986*, Madrid, 121-136.

CIB = VENY, C., *Corpus de las inscripciones baleáricas hasta la dominación árabe* (Biblioteca de la Escuela española de historia y arqueología en Roma, 15), Madrid 1965.

CIL II = HÜBNER, E., ed., *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin 1869 i suplement 1892.

ECK, W. 1996: "Senatorischen Familien der Kaiserzeit in der Provinz Sizilien", *ZPE*, 113, 109-128. Köln.

GARCÍA RIAZA, E. 2011: "Dos fragmentos inéditos del foro de Pollentia (Alcúdia, Mallorca)", *SEBarc*, IX, 149-153, Barcelona.

GARCÍA RIAZA, E., SÁNCHEZ LEÓN, M.L. 2000: *Roma y la municipalización de las Baleares*, Palma.

HEp. = *Hispania Epigraphica*, Madrid 1990-

JUAN CASTELLÓ, J. 2005: "La ciutat perduda de Túcis", en M.L. Sánchez León, M. Barceló Crespi, coords., *XII Jornades d'Estudis Locals. L'Antiguitat clàssica i la seva pervivència a les Illes Balears, Palma, del 17 al 19 de novembre de 2004*, 371-376, Palma.

MARIMON RIBAS, P.; SOLER I NICOLAU, A. 2013: "Nuevas lecturas de las piezas CIBal 42 y 43", *Epigraphica*, LXXV, 486-498, Faenza.

MAYER I OLIVÉ, M. 2007: "Las dedicatorias a miembros de la domus Augusta julio-claudia y su soporte: una pri-

mera aproximación", en G. Paci ed., *Contributi all'epigrafia d'età augustea. Actes de la XIIIe Rencontre franco-italienne sur l'epigraphie du monde romain. Macerata 9-11 settembre 2005*, 171-199, Tivoli.

MAYER I OLIVÉ, M. 2008: "Carthago capta: la fecha de la toma de Cartago por los romanos", *MEFR*, 120/1, 93-97, Roma.

MAYER I OLIVÉ, M. 2013: "Aproximación a la religiosidad en las inscripciones de las *Insulae Baliares*", *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecensis*, XLIX, 310-330, Debrecen.

ORFILA PONS, M. 2005: ed.: *El món romà a les Illes Balears*, Barcelona.

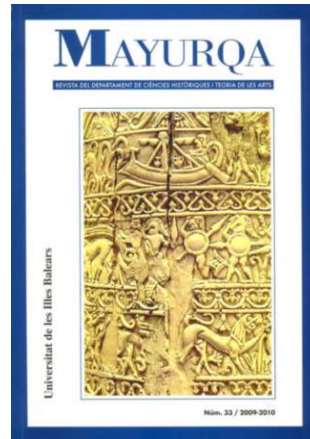
RAEPSAET-CHARLIER, M. TH. 1987: *Prosopographie des femmes de l'ordre senatorial (Ier-IIe siècles* (Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres. Fonds René Draguet, tome IV), Louvain.

SÁNCHEZ LEÓN, M.L.; GARCÍA RIAZA, E. 2004: "Tres fragmentos epigráficos inéditos de Pollentia (Alcúdia, Mallorca)", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 60, 333-336, Palma.

ZUCCA, R. 1998: *Insulae Baliares. Le isole Baleari sotto il dominio romano*, (Pubblicazioni del Centro di Studi Interdisciplinari sulle Provincie Romane dell'Università degli Studi di Sassari, 1). Roma.

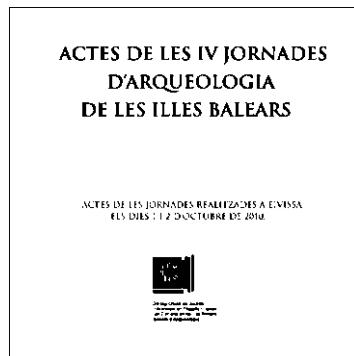
I^{es}. Manacor. Setembre 2006

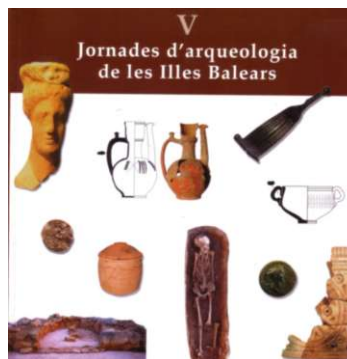
IIes Felanitx. Novembre 2007

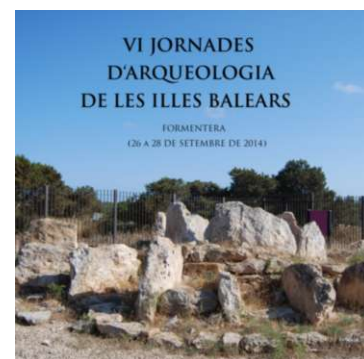
IIIes Menorca. Octubre 2008

IVes Eivissa. Octubre 2010

V^{es} Palma. Setembre 2012

VIes Formentera. Setembre 2014

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

**Consell Insular
de Formentera**